

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2020.25-26.9>

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Ольга Єрахторіна

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
вул. Пушкінська, 77, 61024, м. Харків, Україна
e-mail: olgayerakhtorina@gmail.com

Сучасний етап розвитку людства демонструє необхідність переосмислення засад існування не тільки певних націй чи суспільств, а й усього роду людського. Пандемія коронавірусу загострила проблеми внутрішнього, духовного характеру, продемонструвала водночас необхідність функціонування особистостей не заради власного збагачення, не для досягнення деяких утилітарно-прагматичних цінностей, а на засадах загальнолюдських цінностей, що мають об'єднати морально людей у такий складний час.

Особливо важко в такій ситуації молоді, яка не має внутрішніх засад функціонування, на відміну від старшого покоління. Рівень освіти не дозволив сформувати у 18-тирічного студента належної ціннісної системи на гуманістичних засадах, життєвого досвіду, який би доводив необхідність такого формування, ще не має. Ось чому особистість викладача для студента в такій ситуації, у ситуації дистанційного навчання виступає на передній план, а спілкування – зокрема і з викладачем – стає хіба що не найвищою цінністю.

Культура педагогічного спілкування передбачає обмін цінностями як матеріального, так і духовного порядку. Міжособистісне педагогічне спілкування – це важливий чинник громадської інтеграції людей, що виконує не тільки інформаційно-комунікативні функції, а й морально-регулятивні. Однією з головних вимог у педагогічному спілкуванні є усвідомлена орієнтація на студента як на особистість-цінність, а звідси – справжня людяність у взаєминах між студентом і педагогом, що в подальшому буде орієнтувати молодого фахівця на проєкцію таких відносин в інших типах спілкування та побудові стосунків на засадах любові.

Ключові слова: культура педагогічного спілкування, викладач вищої школи, особистість, індивідуальність, загальнолюдські цінності, біографічний проєкт, модус буття, модус володіння.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Цивілізацію XXI сторіччя дослідники характеризують як еру порожнечі й безкінечного процесу спокуси, коли панівним є інстинкт, а не розум, коли індивід часто орієнтується суто на матеріальну користь, а до «вищих цінностей» залишається переважно байдужим, свідомо чи ні сповідує споживацько-гедоністичні ідеали. Панівним є прагнення до грошового успіху, «водночас не принципово, у якому професіональному просторі вона (людина) проєктує свою біографію» [3, с. 136]. Увесь життєвий простір людини формується на основі «а) біографічної спрямованості індивіда до конкретного типу грошової виділеності та б) сприятливого ціннісно-нормативного середовища – атмосфери соціальної поваги саме до цього типу життєвої філософії» [3, с. 136]. Для досягнення матеріального життєвого успіху як кінцевої мети на передній план висуваються досить часто як допустимі аморальні засоби, духовні ж чесноти поступово втрачають у багатьох випадках свою дієвість. Звідси – приниження людини як духовної істоти, фактичне знецінення свободи, гідності та навіть людського життя.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується глибинними соціальними змінами, що насамперед пов'язані зі зміною системи цінностей, а це створює досить

специфічну ситуацію, що нагально потребує від кожної людини самостійного рішення стосовно мети, сенсу життя, розуміння сутності свого буття і, відповідно, певної побудови й реалізації біографічної стратегії, біографічного проекту згідно з обраною ціннісною системою. XXI сторіччя разом із накопиченим науково-технічним досвідом, величезним техногенним потенціалом і, нарешті, пандемією, що загрожує всьому людству, принесло розуміння того, що поспрання духовності в людині призводить до розумової, моральної і професійної деградації, що антидуховність, яка іноді підміняється псевдодуховною фразеологією, негативно впливає на вирішення і соціальних питань. Особистість у сучасному суспільному просторі зневірилась майже в усьому, стан розгубленості характеризує її свідомість.

В умовах проголошеної й очевидної пандемії стає очевидним, що однією з актуальних проблем сучасності є неможливість забезпечити формування особистості цілісної, здатної не тільки до індивідуальної самореалізації та конкурентної боротьби, а ще й до виявлення вищих людських якостей, що відповідають природі її духовно-морального розвитку й визначають світоглядну, громадянську, життєву позиції й можливість існування самого роду людського.

Особливо важко в таких умовах існувати підліткам й молоді: у певній частині старшого покоління існують все ж таки духовні засади існування, що накопичилися або шляхом повноцінної освіти, або шляхом набутого життєвого досвіду, а молодь нині опинилася майже у вакуумі. Спілкування залишається для них чи не найвищою цінністю: навчання відбувається дистанційно, вихід із дому обмежений, спілкування онлайн не може стати повноцінним. У таких умовах вплив педагогічного спілкування викладача та студентів на останніх є дуже важливим і значущим.

Перспективним напрямом дослідження вбачається розроблення подальшого аналізу проблеми педагогічного спілкування, зокрема в освітньому просторі вищих навчальних заходів.

Мета статті – розглянути значущість і необхідність педагогічного спілкування як одного із чинників формування цінностей сучасної молоді, адже проблема спілкування як основа психолого-педагогічної співпраці безпосередньо пов'язана з гуманістичною спрямованістю сучасного навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, формування особистості відбувається під впливом соціального середовища, у якому вона живе, цілеспрямованої виховної діяльності держави через соціальні інститути освіти та виховання, а також шляхом підсвідомого або, навпаки, свідомого впливу людини на себе в результаті аналізу весь час отриманого у процесі життєдіяльності нового досвіду. Характер двох перших компонент є об'єктивно-суб'єктивним, тобто таким, що здебільшого не залежить від особистості, третя компонента має чітко виражений суб'єктивний характер і є процесом осмислення, оцінки, закріплення тих зовнішніх впливів, які через переконання, цілі, мотиви діяльності, звички тощо здаються людині позитивними, незважаючи на те, якими ці впливи видаються оточенню особистості в ширшому сенсі.

Особистість викладача є важливим чинником формування не тільки професійних, а й загальнокультурних компетенцій студентів, а його система цінностей сприяє формуванню відповідної ціннісної системи студента. Є безсумнівним той факт, що студенти бажають навчатися в того викладача, якого вони люблять і поважають, який працює з ними на засадах педагогіки партнерства.

Філософія педагогічного спілкування є значним чинником здійснюваного впливу на студентів через притаманний йому потужний комунікативний ефект. Якщо рівень культури педагогічного спілкування високий, то спілкування з викладачем, який його

демонструє, може впливати на формування подальшого біографічного проекту студентів, тобто «стратегію розпізнавання своєї біографії в соціальному оточенні, насамперед розпізнавання свого ідентичного «Я» через практичну дію» [3, с. 17]. Цей аспект людського буття характеризується вибором способу самовизначення, самореалізації, побудови життєвої стратегії, осмисленням і оцінкою часу життя, формуванням суб'єктивної картини власного життя в контексті суспільного.

«У суспільстві, у якому ми живемо, нечасто можна побачити будь-які свідчення такого способу існування, як буття (рос. *бытие*), тому що це суспільство здебільшого підпорядковане надбанню власності і добуванню прибутку. Володіння вважається багатьма людьми найбільш природним способом існування і навіть єдиним прийнятним способом життя для людини» [6, с. 215]. Необхідно нагадати, що під буттям розуміється «такий спосіб життя, за якого людина і не має нічого, і не бажає мати будь-що, але щаслива тим, що продуктивно використовує свої здібності і відчуває себе в єднанні (курсив автора) з усім світом» [там само, с. 206]. За способу існування за принципом володіння основу міжіндивідуальних стосунків становлять такі складники, як суперництво, жадібність, страх. На думку Е. Фромма, антагонізм логічно випливає із самої природи таких стосунків: «Якщо основа моєї самосвідомості – володіння, тому що «я – це те, що я маю», то бажання мати супроводжує прагнення мати все більше і більше. Інакше кажучи, жадібність – це природна риса людини, орієнтованої на володіння» [там само, с. 294]. Ці вади настільки приживаються в суспільстві не тому, що вони є вродженими, а тому, що саме суспільство сприяє їхньому формуванню, оскільки людині важко протистояти впливу навколишнього середовища. У свою чергу, прагнення до володіння та, як його наслідок, жадібність призводять до антагонізму в міжлюдських стосунках – як між окремими індивідами, так і між окремими людськими спільнотами. Саме тому «мир як стан стійких гармонійних відносин між народами можливий лише за умови, що структура володіння поступиться місцем структурі буття» [там само, с. 295], тим самим сприятиме зміні соціального клімату, переорієнтації самої системи цінностей, переходу від егоїзму до альтруїзму. Звичайно, принципом володіння керуються меншість людей, але зовсім не від альтруїзму, а від незмоги заволодіти більшим, і, на жаль, принцип буття також не є визначальним для більшості. Люди, спроможні до виявлення любові, у наявній системі є винятком. Пояснити цей факт можна тим, що «дух суспільства, чий головний інтерес спрямований на виробництво товарів і їх споживання, є таким, що лише нонконформіст здатен захиститися від нього» [6, с. 185].

В умовах пандемії змінюється ціннісна система як суспільства, так і окремої особистості: переосмислюється ставлення до навколишнього світу, до людей, що оточують, до самого себе. Для багатьох людей на перший план висувається саме «модус буття», а не «модус володіння» (Е. Фромм), адже утилітарні цінності, матеріальний стан вищого рівня не дає жодної гарантії, що людина зможе не захворіти, наприклад, на той самий коронавірус, який зараз на слуху в усього світу. Людство поступово усвідомлює умовність розподілу на нації, народності й інші соціальні групи, а усвідомлює себе єдиним організмом.

Складність ситуації в сучасній освіті полягає в тому, що вона останнім часом готувала і продовжує готувати не стільки особистість, скільки спеціаліста. Процес дроблення наукового знання на безліч спеціальностей, що зростає швидкими темпами, вніс свої корективи до якості освітньо-виховної системи. Якщо зважати на ту обставину, що просвітницький погляд на освіту зводився до того, щоб посередництвом розуму, головним чином наукового знання, просвітити людей і тим самим покінчити з невіглаством, то вироблялась досить струнка система підготовки спеціалістів. Але тим самим проблема підготовки спеціаліста стала головним чином завданням інформаційного характеру – передачі конкретного знання від викладача до учня.

Педагогіка накопичила великий досвід розвитку й виховання особистості, але часто у центрі педагогічного процесу стоїть не особистість як єдине ціле, а методи, технології, засоби освіти. У такому разі духовного становлення та подальшого зростання особистості не відбудеться, оскільки «духовність людини – це не просто притаманне людині поруч із тілесним і психічним, що властиво і тваринам. Духовне – це те, що відрізняє людину, що притаманне лише їй і тільки їй одній», – зазначав В. Франкл [5, с. 134].

Поняття «освіта» і «виховання» безпосередньо пов'язані з розвитком, удосконаленням і самовдосконаленням особистості, вихованням людини як духовної істоти. Духовне присутнє в людині у вигляді закладеної потенції – можливості освіти дозволяють виявити цей потенціал тією мірою, наскільки це необхідно сучасній людині. Тому навчально-виховний процес повинен формувати в особистості самостійну позицію стосовно сенсу свого власного існування, доводити значущість з погляду духовних цінностей тих знань, що особистість отримує у процесі освіти. Учитися – значить учитися стати людиною, особистістю, здатною розуміти цілі і завдання суспільства, у якому вона існує тощо. Утилітарний і функціональний підхід до об'єкта навчання, сприйняття його лише як майбутнього спеціаліста сприяють атомізації особистості, відчуженню людини, її відособленості від інших у всьому, що виходить за межі професійної підготовки. Саме тому головним є не обсяг знань, а їх поєднання з особистісними якостями, здатність самостійно розпоряджатися ними – формальний бік освіти, коли духовна діяльність чи духовна здатність має виступати як рівноцінна матеріальній, тобто змісту освіти. Так, В. Кремень зауважує, що «людиноцентризм – це вимога часу. Велика відповідальність лягає на освіту: її обов'язок – виростити творчу людину, здатну відповісти на виклики ХХІ сторіччя. Адже це час постійних нестримних змін, час формування нового буття, до якого людину потрібно підготувати» [1]. Отже, освіта заради освіти, заради набуття професійних знань, умінь та навичок мало чого варта без її духовної, гуманістичної складової частини. Набуття професіоналізму само собою означає, що людина здатна технічно самовдосконалюватися, бути фахівцем у певній галузі, але це зовсім не означає, що такому спеціалісту не буде бракувати тих якостей, що становлять основу гуманоцентричного сприйняття світу.

Сучасною парадигмою гуманітарного знання самовдосконалення особистості, її самоактуалізація визнаються головною метою освітнього процесу. Освіта має абсолютний характер у системі гуманістичних цінностей, оскільки є засвоєнням та втіленням, реалізацією сенсу життя в минулому, теперішньому і майбутньому.

Отже, у сучасній педагогічній практиці очевидним є дисбаланс між навчанням і вихованням, домінують навчальні технології, вихованню приділяється значно менша увага, не враховується, що виховання є одним із найважливіших чинників становлення особистості. Важливим чинником у навчально-виховному процесі є особистість педагога як особистісний бік процесу виховання, який має бути носієм високого рівня моральної культури і взагалі духовності. Натепер професіоналізм учителя чи викладача не можна зводити тільки до чіткого виконання своїх професійних обов'язків, це система, що поєднує в собі компетентність і особисті якості людини-гуманіста, здатної до морального резонансу, співчуття, емпатії та співпереживання.

«Квінтесенцією повноцінного існування вищої школи <...> є якісне за формою й змістовне за сутністю педагогічне спілкування» [4, с. 15]. Спілкування між педагогом і студентом – і особливо це важливо й водночас складно в умовах дистанційного навчання – передбачає обмін цінностями і матеріального, і духовного плану, унаслідок чого студенти мають можливість реалізувати свої потреби, цінності, інтереси, спрямування тощо. Має відбуватися процес формування особистості студента – майбутнього професіонала свої справи.

Більшість філософів схиляються до думки про необхідність перенесення акценту освіти універсальних, загальних характеристик особистості на її специфічні, індивідуально-неповторимі

властивості, на унікальні та самобутні риси, про необхідність розуміння особистості як споконвічно відкритої, проєктивної істоти, здатної до креативності і трансцендування, до перетворення власного внутрішнього світу сприйняття навколишнього середовища, що не може бути до кінця пізнаний ніким зовні і є значущим тільки для неї особисто, крізь призму власного розуміння, істоти, що прагне самовизнання, самореалізації й володіє внутрішньою потребою самовдосконалення, яке відбувається на основі взаємодії із суспільством.

Високий професіоналізм фахівця повинен поєднуватися з розумінням наслідків своєї діяльності для суспільства, з відповідальністю перед ним і навіть перед людством загалом. Сучасна людина технічно спроможна скоїти щось жахливе навіть у масштабі всієї планети. Стає зрозуміло, що підготовка фахівця з вищою освітою – це насамперед становлення його як особистості, людини гуманної, відповідальної, із громадянськими та моральними якостями.

Оскільки у прогресивно-гуманістичній парадигмі освіти любов до людини – атрибут професіоналізму, ця освітня парадигма ставить у центр уваги людину як суб'єкта життя, як вільну духовну особистість, що має потребу в саморозвитку. Вона орієнтована на розвиток внутрішнього світу індивіда, на діалог, на допомогу в особистісному зростанні. Саме тому ми вважаємо, що навчання само собою не може виступати як самоціль, воно радше є засобом досягнення певної мети. Від індивіда, що сприймається як об'єкт освіти – пасивний приймач інформації, має відбутися перехід до індивідуальності – суб'єкта освіти, вільної духовної особистості, спроможної до самовдосконалення як найвищої з усвідомлених форм саморозвитку особистості. Водночас головним завданням освіти є визнання розвитку та саморозвитку особистості в будь-яких її проявах. На цьому шляху має відбутися не віртуальний, а реальний перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки співпраці, або партнерства, що вимагає певної підготовки вчителя й викладача як носія високого рівня моральної культури особистості.

Отже, проблеми, пов'язані з духовним розвитком особистості, були і залишаються найважливішими для всіх наук, що вивчають людину і суспільство. Розв'язання колізій у суспільстві та навіть світі неможливе без базування на певній ціннісній основі. Цінності водночас виступають інтегративною основою як для окремої особистості, так і для малої або великої соціальної групи, культури, нації, людства загалом, тим осередком, навколо якого групується духовний досвід кожного суспільства та людства загалом. Наявність цілісної стійкої системи цінностей, на нашу думку, – найважливіша умова досконалого соціального світу, коли постійне вдосконалення і самовдосконалення кожного члена суспільства, підвищення ролі людського чинника є вирішальною передумовою всіх позитивних зрушень у ньому. Зрештою, збереження людством себе як виду розумного життя пов'язується передусім саме з моральним удосконаленням.

Людство непомітно для самого себе переступило поріг ери «досягницького мультикультуралізму», як слушно зазначає О. Согомонов [3, с. 11], але це спрямувало його рух у зворотному напрямі, оскільки вся людська діяльність зумовлюється не духовно-моральними орієнтирами, а раціонально-прагматичними інтересами, що посідають нині провідне місце в системі ціннісних орієнтацій певної кількості українців.

Висновки дослідження. Очевидно, що наше суспільство зможе повноцінно розвиватися й бути гуманним і демократичним, якщо людиноцентризм стане вимогою часу, а це можливо, серед іншого, якщо викладач у спілкуванні зі студентами як майбутніми фахівцями не припинить доводити пріоритетність загальнолюдських цінностей. Під такими загальнолюдськими цінностями необхідно розглядати, очевидно, саме життя і, відповідно, прагнення до повноти життя, щастя; це все потреби здорового людського ества, що зумовлюються необхідністю підтримки і продовження життя в нащадках; це і життєзбережувальні вимоги добросусідства, для якого «хиткий мир краще доброї сварки»; це й нерозривна з уявленням про повноту розумного життя свобода особистості, сумісна

в соціальному житті з такою ж свободою всякої іншої особистості, – свобода мислити по-своєму, сповідати власні цінності, свобода совісті, свобода володіти чимось і мати право на власність. З погляду на це система освіти, особливо вища школа, мають забезпечити широкомасштабність професійних і соціальних компетенцій випускників вишів, сформувавши в них повноцінну систему життєвих цілей і цінностей, чітких світоглядних позицій, моральних принципів і життєвих переконань.

Список використаної літератури

1. Кремень В. Философия человекоцентризма как теоретическая составляющая национальной идеи. *Зеркало недели*. 2005. № 31 (559).
2. Кремень В., Пазиніч С., Пономарьов О. Потреба філософського осмислення сьогодення. *Філософія і сучасність* : науково-теоретичний і практичний журнал / за ред. С. Пазиніча ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. Вип. 8. 139 с.
3. Согомонов А. Генеалогия Успеха и Неудач. Москва : Солтэкс, 2005. 384 с.
4. Бабаєв В., Пазиніч С. Філософія педагогічного спілкування : монографія ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2019. 268 с.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. Пер. с англ. и нем. Москва : Прогресс, 1990. 364 с.
6. Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть? Пер. с англ. Киев : Ника-Центр, 1998. 400 с.

PEDAGOGICAL COMMUNICATION CULTURE OF HIGHER SCHOOL TEACHER

Olga Yerakhtorina

*Yaroslav Mudryi National Law University
Pushkinska str., 77, 61024, Kharkiv, Ukraine
e-mail: olgayerakhtorina@gmail.com*

The human development current stage shows the need to rethink the foundations of existence not only of certain nations or societies, but of the whole human race.

The coronavirus pandemic has exacerbated internal spiritual nature problems demonstrating the need for individuals' functioning not for the sake of their own enrichment or for the achievement of certain utilitarian and pragmatic values, but on the basis of universal values, which should unite moral people at such a difficult time.

The situation has become especially difficult for young people who do not have internal principles of functioning, unlike the older generation. The level of education did not allow 18-year-old students to form a certain value system on a humanistic basis because they have no life experience to prove the need for such formation. That is why the personality of a teacher comes to the fore for a student in the situation of distance learning, and communication – including that with the teacher – becomes one of the highest values in in today's life.

Pedagogical communication culture involves the exchange with both material and spiritual values. Interpersonal pedagogical communication is an important factor of young people' social integration, which performs not only informational and communicative functions but also moral and regulatory ones. One of the main requirements in pedagogical communication is a conscious orientation on a student as a personality-value, and hence – real humanity appears in the relationships between the student and the teacher, which will orient the young specialist to the projection of such relationships in other types of communication and building relationships on the basis of love in future.

Key words: pedagogical communication culture, higher school teacher, personality, biographical projectuniversal values, mode of being, mode of ownership.